

leri ve yalılar zikredilmektedir. Bu köşkler ve yalılar yer aldıkları bölgeye itibar kazandırdı. Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin Zeyrek semtindeki konağı o civarın en meşhur evi idi.

İlim hayatı, oluşan geleneğin icabı olarak birçok ulemâ ailesinin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Osmanlı döneminde bu durumun daha kuvvetli bir şekilde kendini gösterdiği bilinmektedir. Köklü ailelere mensup şeyhülislâmların sayısı büyük bir yekün tutmakta, Dürrîzâdeler, Hocasâdeddinzâdeler ve Mirzazâdeler çok sayıda şeyhülislâm çıkararak ailelerin başında yer almaktadır. Şeyhülislâmların başta fıkıh olmak üzere dinî ilimlerin çeşitli dallarında eser yazmaları yanında şair, tarihçi, sanatkar ve kütüphane sahibi, ayrıca ilim ve sanat hâmisisi olarak Osmanlı kültür ve sanatına katkıları son derece önemlidir. Kemalpaşazâde, Hoca Sâdeddin, Zekeriyâzâde Yahyâ Efendi, Ârif Hikmet Bey gibi tanınmış şair, tarihçi, hattat, kültür adamı dışında tezkirelerde ve diğer biyografik eserlerde adlarına ve eserlerine yer verilen birçok şeyhülislâm bulunmaktadır. Şeyhülislâmların nüfuzları ve muhitleri sayesinde ilmi ve sanatı himaye ettiklerine dair çeşitli örnekler vardır. Osmanlı tarihinde şeyhülislâmlara ait listelerin oluşturulduğu bilinmektedir. Bunlar Kâtib Çelebi'nin *Takvîmü't-tevârîh'i* (İstanbul 1146) ve Mehmed Şemî'nin *Esmârü't-tevârîh'i* (İstanbul 1311) içinde bulunur. Bu eserlerin zeyillerinde listeler devam ettirilmiştir. Toplu biyografileri *Devhatü'l-meşâyih* ile (İstanbul, ts.) *İlmiyye Salnâmesi*'nde yer alır. Ayrıca *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye* ve zeyillerinde geniş bilgilere rastlanır. Şeyhülislâmlık, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından önce Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti'ne dönüştürülmüş, 1924'te hilâfetin ilgasıyla birlikte bu vekâlet kaldırılarak Diyanet İşleri Reisiği kurulmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Fatih Sultan Mehmed, *Kânûnnâme-i Âli Osman* (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul 2003, s. 5, 22; Lutfî Paşa, *Âsafnâme* (nşr. Mübahat S. Küçükoglu), İstanbul 1991, s. 17; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 284-286; Selânikî, *Târih* (İpsirli), I, 322-323; Peçuyî İbrâhîm, *Târih*, II, 486-487; Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-beyân fi Kavânin-i Âli Osmân* (haz. Sevim İlğürel), Ankara 1998, s. 197-201; *Teşrifât-ı Kadîme*, tür.yer.; *Devhatü'l-meşâyih*, tür.yer.; Cevdet, *Târih*, XII, 148-150; *İlmiyye Salnâmesi*; Uzunçarşılı, *İlmiyye Teşkilâtı*, s. 173-214; Danişmend, *Kronoloji*², V, 109-168; Zahit Aksu, *Le Şayh al-Islam Abû's-Su'ûd et ses fatwâs en droit pénale* (doktora tezi, 1971), Faculté des Lettres et des Sciences Humaines de Paris; Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*,

Ankara 1972; İhsan Süreyya Sırma, *L'institution et les biographies des shah al-Islâm sous le règne du Sultan Abdülhamid II (1876-1909)* (doktora tezi, 1973), Université des Sciences Humaines de Strasbourg; R. C. Repp, *The Müfti of Istanbul: A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy*, London 1986; a.m.f., "Şaykh al-Islâm", *EP*² (İng.), IX, 400-402; Murat Akgündüz, *XIX. Asır Başlarına Kadar Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık*, İstanbul 2002; a.m.f., "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtında Şeyhülislâmlık", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, IX, 847-854; Ahmet Cihan, *Reform Çağında Osmanlı İlmiyye Snufi*, İstanbul 2004; Esra Yakut, *Şeyhülislâmlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, İstanbul 2005; Osman Özkul, *Gelenek ve Modernite Arasında Osmanlı Ulemâsi*, İstanbul 2005, tür.yer.; Bilgin Aydın v.dğr., *Şeyhülislâmlık (Bâb-ı Meşihat) Arşivi Defter Kataloğu*, İstanbul 2006; İhram Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilâtı'nda Reform (1826-1876)*, İstanbul 2008, tür.yer.; M. C. Zilfi, *Dindarlık Siyaseti, Osmanlı Uleması, Klasik Dönem Sonrası* (trc. Mehmet Faruk Özçınar), İstanbul 2008; R. W. Bulliet, "The Shaikh al-Islâm and the Evolution of Islamic Society", *StI*, XXXV (1972), s. 53-68; Ekrem Kaydu, "Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı", *İİFD*, sy. 2 (1977), s. 201-209; a.m.f., "Şeyhülislâmlık Makamı", *EAÜİFD*, sy. 5 (1982), s. 197-218; M. M. Pixley, "Erken Osmanlı Tarihinde Şeyhülislam'ın Gelişimi ve Rolü" (trc. Nuri Çevikel), *Türkiye Günlüğü*, sy. 60, Ankara 2000, s. 99-106; J. H. Kramers, "Şeyh-ül-İslâm", *İA*, XI, 485-489.

MEHMET İPSİRLİ

ŞEYHÜLİSLÂM MUSTAFA EFENDİ TEKKESİ

İstanbul Eyüp'te
XVIII. yüzyılın ortalarında
inşa edilen tekke.

Nişanca semtinde yer alan tekkenin bânisi Feyzullah efendizâde Şeyhülislâm Seyyid Mustafa Efendi'dir. 1157'de (1744) yaptırılan tekke bâninin oğlu Kazasker Seyyid Abdullah Efendi meşhid-tevhidhâneye minber ekleyerek bu mekânı camiye dönüştürmüş, ortadan kalkmış bulunan ahşap harem binası da XIX. yüzyılın ikinci yarısında yeniden inşa edilmiştir. Bazı önemsiz tâdilât hariç özgün haliyle XX. yüzyıla ulaşan tekke zamanla harap olmuş, 1970'lerde Vakıflar İdaresi'nce esaslı bir onarıma tâbi tutulmuş, ancak yeni bir işleve tahsis edilmediğinden bazı şahıslarca işgal edilmiş ve mesken olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Nakşibendîliğe bağlı şekilde faaliyete geçen tekke sonuna kadar bu özelliğini korumuştur. İlk postnişin Tokatlı Şeyh el-Hac Mûsâ Efendi'dir (ö. 1160/1747). Kendisini Şeyh Abdülkerim Efendi (ö. 1180/1766) ve İspartalı Şeyh Mehmed Emin Efendi (ö.

1833) takip etmiştir. Dördüncü postnişin Şeyh Seyyid Ahmed Efendi'den sonra posta M. Emin Efendi'nin oğlu Şeyh Mehmed Zeki Efendi (ö. 1836) ve ardından Şeyh el-Hac Ali Efendi (ö. 1862) geçmiştir. Üsküdar'da Selimiye Tekkesi'nin postnişini olan ve Nakşibendîliğin yanı sıra Mevlevîliğe mensup bulunan Konyalı Şeyh Ali Behcet Efendi'nin halifesi olan Ali Efendi'nin ayrıca Halvetîliğin Uşşâki kolundan hilâfeti olduğu anlaşılmaktadır. Ali Efendi'yi oğlu Şeyh Mehmed Hasib Efendi (ö. 1890) ve torunu son postnişin Şeyh Mehmed Râsih (Kartal) Efendi izlemiştir. Mukabele günü XIX. yüzyılın ilk yarısında cuma, ikinci yarısında perşembe olarak belirtilmiştir. Dahiliye Nezâreti'nin rûmî 1301 (1885-86) tarihli istatistik cetvelinde tekke beş erkekle iki kadının ikamet ettiği kayıtlıdır. Haydarçesmesi sokağına açılan cümle kapısı 1056 (1646) tarihli Beyzâde Mehmed Efendi Çeşmesi'ne bitişik halde tasarlanmıştır. Kesme küfeki taşıyla inşa edilen kapının basık kemerinin üzerinde tekkenin inşa tarihini (1157) veren, metni Kâtibzâde Mehmed Refi Efendi'ye ait ta'lik hatlı manzum kitâbe yer alır.

Tekkenin meşhid-tevhidhâne, çilehâne, şerbethâne ve derviş hücrelerini barındıran ana bina 32,50 × 27,75 m. boyutlarında bir alanı kaplar. Osmanlı medrese şemasını yansıtan binanın ortasında dikdörtgen planlı (15 × 11 m.) renkli bir avlu yer almakta, bütün mekânlar yirmi dört birimli bu revakın arkasında sıralanmaktadır. Mukarnas başlıklı, mermer sütunlara oturan tuğla örgülü sivri kemerlere sahip revakta birimler pandantifli kubbe ve tekne tonoz örtülüdür. Kuzeyde basık kemerli giriş üzerinde yer alan ta'lik hatlı manzum inşa kitâbesinin yazarı Kazasker Neyli, hattatı Şeyhülislâm Veliyyüddin Efendi'dir. Güneyde sekizgen prizma biçiminde kubbeli meşhid-tevhidhâneyle buna bağlı çilehâne (tikâf hücre) ve şerbethâne olması muhtemel iki birim, ayrıca iki adet derviş hücre, batı ve doğuda beşer adet derviş hücre yerleştirilmiştir. Güney cephesinde dışa taşkın olan meşhid-tevhidhâne, çevresindeki mekânlardan yüksek tutulmuştur. Basık kemerli girişi üzerinde ta'lik hatlı manzum üçüncü bir kitâbe bulunur. İki sıra halinde ele alınan pencerelerden alt sıradakiler dikdörtgen açıklıklı olup kesme taş söveler ve demir parmaklıklarla, sivri kemerli olan üst pencereler ise alçı revzenlerle donatılmıştır. Kurşun kaplamalı ve mermer alemli kubbenin sekizgen kasağında sivri kemerli ve alçı revzenli pencereler yer alır. Harimde fevkanî

ve ahşap olduğu tahmin edilen kadınlar mahfilî günümüze ulaşmamıştır.

Bazıları kare, bazıları dikdörtgen planlı olan derviş hücreleri kubbe ve tonozlarla örtülmüş, revaka açılan birer kapı ve pencerenin yanı sıra dışarıya açılan dörder pencereyle donatılmıştır. Bu pencerelerde mescid-tevhidhânenin cephelerindeki düzen görülür. Batı ve doğu kanatlarındaki hücreler arasında birer adet beşik tonoz örtülü koridor vardır. Son postnişin Mehmed Râsih Efendi'nin oğlu Hasib Kartal'ın M. Nermi Haskan'a naklettiğine göre tekkenin batı yönündeki çevre duvarında harem kapısı olarak anılan bir giriş bulunmakta, bu kapıdan giren kadınlar koridordan avluya ve buradan mescid-tevhidhânedeki kadınlar mahfiline ulaşmaktaydı. 1970'lerdeki onarımda söz konusu kapıyla avlu yönündeki merdiven iptal edilmiştir. Aynı kişiden, türbenin yer aldığı doğu yönündeki kanatta hücreler arasındaki koridorun bitiminde halen mevcut olan pencerenin aslında türbe kapısı diye anılan diğer bir tâli giriş olduğu öğrenilmektedir.

Avlunun merkezindeki sekizgen planlı mermer şadırvanın cepheleri kırık kaş kemerler, gülçeler ve servi motifleriyle süs-lüdür. Ana binanın güneybatısında arsanın sınırında bağımsız şekilde tasarlanan tekne tonoz örtülü mutfağın kuzeye bakan giriş cephesinde basık kemerli bir kapıyla sivri kemerli iki pencere mevcuttur. Helâlar ana binadan soyutlanarak mutfakla aynı tarafta bağımsız bir yapı olarak tasarlanmıştır. Balcı Yokuşu ile Haydarçeşmesi sokağının kavşağında bulunan ve günümüze ulaşmayan haremın moloz taş ve tuğla örgülü bir kaideye sahip tek katlı ahşap bir yapı olduğu, sokak (doğu) cephesi boyunca eliböğründelere oturan bir çıkmanın uzandığı bilinmektedir. Harem gibi arsanın düşük kotlu doğu kesiminde yer alan küçük hazire dikdörtgen pencereleri olan, kesme küfeki örgülü bir duvarla çevrilidir. Basık kemerli kapısının üzerinde ta'lik hatlı tarihsiz manzuma bir kitâbe bulunur. *Hadikatü'l-cevâmi'*deki ifadeden zamanında çatıyla örtülü bir türbe şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Türbenin sağında istinat duvarı üzerinde kitâbesiz sivri kemerli küçük bir çeşme vardır. Ayna taşının köşeleri rûmî dolgulu dilimli kaş kemeri, bunun içindeki gülçe ve servi bezemeleriyle şadırvanla aynı ustanın elinden çıktığı belli olmaktadır. Ana binanın revakındaki mukarnaslı sütun başlıklarında ve gerek bu yapıda gerekse mutfakta görülen sivri kemerlerde, tekkenin inşa edildiği I. Mahmud döneminde Os-

Seyhülislâm
Mustafa
Efendi
Tekkesi –
Eyüp /
İstanbul

manlı mimarlığına egemen olmaya başlayan barok üslup yerine klasik üslubun yaşıatılması dikkat çekicidir. Şeyhülislâm Mustafa Efendi Tekkesi, bu yönüyle Osmanlı mimarisinde klasik çizgiyi temsil eden son yapılarından biri olarak önemli bir yere sahiptir.

BİBLİYOGRAFYA :

İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü Arşivi, *Tekâyâ ve Zevâyâya Mahsus Defter* (E. H. Ayverdi'nin kısmen istinsah etmiş olduğu nüsha), 1341 (1925), nr. 285; *İstanbul Tekkeleri Listesi*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 1825 (nr. 81); *İstanbul Tekkeleri Listesi*, TSMİA, nr. E. 1772, 3333, 1805-1826 arası (nr. 102); *İstanbul Tekkeleri Listesi*, Süleymaniye Ktp., Zühdü Bey, nr. 489, 1823 civarı, vr. 6^p; Melekpaşazâde Kadri Beyefendi, *Hankahnâme (İstanbul Tekkeleri Listesi)*, Süleymaniye Ktp., Nuri Arlasez, nr. 36, 1833-1846 arası, vr. 2^a (nr. 13); *Âsitâne Tekkeleri*, s. 2; Avansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 282-284; Bandırmalızâde, *Mecmûa-i Tekâyâ*, İstanbul 1307, s. 14; Zâkir Şükrü, *Mecmûa-i Tekâyâ* (Tayşi), s. 55; Mehmed Şükrü, *İstanbul Hânkahları Meşâyihî* (nşr. Turgut Kut), Harvard 1995, s. 55, nr. 108; Abdülkadir Altunsoy, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, İstanbul 1972, s. 127; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1987, I, 142; Mustafa Özdamar, *Dersâadet Dergâhları*, İstanbul 1994, s. 34; Mehmet Nermi Haskan, *Eyüpsultan Tarihi*, İstanbul 1996, s. 83-86, 236; M. Baha Tanman, "Eyüpsultan'da Tarikat Yapıları", *1. Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler*, İstanbul 1997, s. 103-105; a.m.f., "Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları / Tekkeler", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, XII, 151, 155, rs. 8; a.m.f., "Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları / Tekkeler", *Osmanlı Uygartlığı* (haz. Halil İnalçık – Günsel Renda), İstanbul 2003, I, 297, şekil 130; a.m.f., "Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları / Tekkeler", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler* (haz. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara 2005, s. 319, şekil 11; a.m.f., "Şeyhülislâm Tekkesi", *DBİst.A*, VII, 177-178; Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, s. 306; Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, s. 270-271; Atilla Çetin, "İstanbul'daki Tekke, Zâviye ve Hânkahlar Hakkında 1199 (1784) Tarihi Önemli Bir Vesika", *VD*, XIII (1981), s. 587; Hatice Aynur, "Salihâ Sultan'ın Dügün Töreni ve Şenlikleri", *TT*, XI/61 (1989), s. 38, nr. 191.

M. BAHA TANMAN

ŞEYHÜLKURRÂ

(bk. REİSÜLKURRÂ).

ŞEYHÜRRABVE

(bk. DIMAŞKÎ, Şeyhürrabve).

ŞEYHÜTTÂİFE

(bk. TÛSÎ, Ebû Ca'fer).

ŞEYHZÂDE

(شيخ زاده)

(ö. 950/1543)

Tefsir âlimi ve fakih.

Aslen Kocaelili (İzmit) olup babasının adı Muslihuddin Mustafa'dır. Tahsilini İstanbul'da yaptı ve özellikle İbn Efdaladdin'den (Efdalzâde) istifade etti. Tefsir ve fıkıh ilimlerinde yetişerek Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vil*'ine yazdığı hâşiye ile şöhrete ulaştı. Başta Hâce Hayreddin Medresesi olmak üzere İstanbul'un değişik medreselerinde müderrislik yaptı. Daha sonra tedrisi bıraktı ve evine çekildi. Kendisine ödenen günlük 15 dirhem emeklilik parasını çok gördüğü ve 10 dirhem yeterli olacağını söylediği rivayet edilir. Şeyhzâde'nin vefat tarihi bazı kaynaklarda 951 (1544) olarak zikrediliyorsa da genellikle Taşköprizâde'nin verdiği 950 (1543) yılı daha doğru kabul edilir. Kabri İstanbul'da Emir Buhârî'nin kabrine yakın Hâce Hayreddin Mescidi haziresindedir. Mütevazi ve güzel huylu bir şahsiyet olduğu kaydedilen Şeyhzâde başkalarına yük olmamaya özen gösterirdi. Tefsir derslerini mescitte verir, halk da onun bilgisinden ve mânevîyatından faydalanmak isterdi. Âyetleri tefsir ederken şüpheye düştü-